

UDC 821.111(73)–312.6.09

“POLITE LIES” BY KYOKO MORI: LANGUAGE AS RESISTANCE

Taisiia Bilianina

PhD (Philology), Associate Professor
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Avenue, Dnipro, 49044, Ukraine
taisbel22@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2796-2336

Victoria Lipina

DSc (Philology), Professor
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Avenue, Dnipro, 49044, Ukraine
victoria.lipina@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9089-5159

The article focuses on the book “Polite Lies” by a contemporary Japanese American author Kyoko Mori where she explores the essential problems of Japanese/American social and cultural milieu, formulating a radical verdict on the Japanese language and culture as Polite Lies. Besides being a literary genre, Mori’s book introduces a new vision in a long-standing “politeness discourse” by a wide range of social science researchers, anthropologists, pragmatologists, sociolinguists. She definitely knows a lot more about this issue, suggesting underlying assumption.

Being a transnational bicultural writer, she does not feel marginalized in America neither by ethnos nor by gender, and what is important – she feels utter alienation in Japan, the country of her childhood. In this book, Kyoko Mori considers a variety of subjects: the role of ethnicity, gender and feminism, personal relationship with the inherited culture and her right for personal freedom in choosing culture and language. She creates the image of “home” as an emotional and spiritual space rather than an ethnical location, emphasizing the primacy of personal identity over gender and ethnicity.

Kyoko Mori, unlike most Asian American writers, avoids stereotypical images of Japan, as well as a stereotypical literary motif of survival and assimilation in America. Neither is she trapped by a leading theme of Asian American canon – a dramatic search for identity in a new world. Her writings manifest that she has no dilemma provoked by the conflict with the older generation of immigrants. In “Polite Lies” she analyzes those aspects of Japanese culture which restrain her freedom, which caused her to reject her own roots, and which, in fact, are responsible for her mother’s suicide that became a form of tragic escape. Realizing all these, she chooses the only possible way – to resist by speaking and writing in English, by uncompromising analysis of the hidden ethnic phenomenon of Japaneseness that could never be justified by codified ethnic norms.

Kyoko Mori chooses English as the language of her “voice”. In her memoir, she explains that her mother tongue does not give her freedom of self-expression and diminishes her as a woman and as a human being. Expanding on this problem, Kyoko Mori creates a central image of “polite lies” which embodies general metalinguacultural, sociocultural, psychological observations, as

© 2022 T. Bilianina and V. Lipina; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

well as delineates the author's personal drama. She refers to the "polite lies" as to an inherent linguistic and cultural feature of Japanese culture, outlining the inner space – finding evidence in the personal drama of her mother's life. The book incorporates genre signifiers which are relevant to analytical and personal essays as well as to story genre that unveil the deep cultural roots of "polite lies" and Japanese women's social, psychological and linguistic vulnerability. Kyoko Mori's book is a synthetic genre in which the artist's imagination vibrates with facts and analytical observations that create the images of Japan's past and present filled with impressions, thoughts side by side with lyricism and artistic psychologism and, besides, what is obvious – reveals her resistance, radical decision to escape and never to return to Japan.

Keywords: Kyoko Mori, Asian American literature, Japanese American literature, Japanese culture, Japanese language, multiculturalism, language as resistance

“ВВІЧЛИВА БРЕХНЯ” КЬОКО МОРИ: МОВА ЯК ОПІР

Т. С. Біляніна, В. І. Ліпіна

Унікальний феномен творчості Кьоко Морі, американської письменниці японського походження, залишається, на жаль, недослідженим як на батьківщині письменниці, так і за кордоном. Дослідники присвячують їй статті лише загального або біографічного абрису (Г. Гудмундсдоттір [Gudmundsdóttir 2003], Д. Ісбістер [Isbister 2008], Р. Нойштадтер [Neustadter 2008], К. Ватанабе [渡辺 2006; 2009], К. Токунага [徳永 2000], М. Усуї [Usui 2002], М. Ііда [飯田 2001], К. Н. Нодзакі [野崎 1991; 1997; 2007], К. Мідзусава¹ [Mizusawa 2000]).

У своїх творах, які написані англійською мовою, Кьоко Морі завжди звертається до національної (японської) тематики та обстоює як мисткиня надетнічність своєї творчості.

Визначення жанру книги Кьоко Морі “Ввічлива брехня: життя жінки на межі двох культур” (“Polite Lies: On Being a Woman Caught Between Cultures”, 1997), яка помітно відрізняється від попередньої книги мемуарів “Вода й марення” (“Dream of Water”), виявляється не менш складним, ніж решти її творів [Біляніна, Ліпіна 2019a; 2019b]. Письменниця відчутно трансформує мемуарну матрицю жанру, наділяючи свою прозу якостями аналітичного нарису та інтимно-психологічного імагінативного есе (за жанровим визначенням В. І. Березкіної (Ліпіної) [Березкіна (Ліпіна) 1993, 70]. Головна художня ідея книги – зображення драми особистісного відкриття того, що мова її дитинства – це лише “ввічлива брехня”. Тому вона й обирає англійську, чужорідне для неї мовне середовище, та успішно опановує нові жанри.

Книга Кьоко Морі “Ввічлива брехня” пропонує нове бачення проблеми в дискурсі “ввічливості”, який давно триває серед лінгвокультурологів, антропологів та соціологів [Brown, Levinson 1987; Nwoye 1992; Scollon R., Scollon S. W. 1995]. Цей твір письменниці – свідчення того, що вона набагато більш обізнана в цьому питанні.

Авторка-героїня й авторка-оповідачка в одній особі не лише згадує, а й напружено аналізує причини глибокого неприйняття японськості, коріння якого не тільки у травмі дитинства, а й у дорослому розумінні жіночої та загальнолюдської несвободи японського суспільства. За це “вороже” ставлення до Японії письменницю піддали різкій критиці на її першій батьківщині [渡辺 2006; 2009; 徳永 2000].

У творі “Ввічлива брехня” Кьоко Морі змогла відтворити синтез художньої прози й естетично організованих аналітичних спостережень. Важлива особливість цієї книги про Японію полягає і в тому, що в ній немає і сліду від “західноцентричного” або “східноцентричного” розуміння та сприйняття східної культури, про що застерігає у своїй резонансній книзі Є. Саїд, звертаючись до англійського письменника ХХ ст. Е. Форстера, чий роман “Шлях до Індії” (“A Passage to India”, 1924) [Forster

1965] був оцінений критикою як стереотипно орієнталістський. Е. Саїд у праці “Культура та імперіалізм” (“Culture and Imperialism”) зауважує, що в романі Е. Форстера простежується його прихильність (хоч іноді й “petulant and mystified” – “зухвала та оманлива”) до Індії. Однак, на думку Е. Саїда, персонажі-індійці в романі виступають лише фоном для основного наративу: “the Hindus <...> are peripheral, as if they were not amenable to novelistic treatment” [Saïd 1993]. Цей роман, як і інші романи “про Схід”, нав’язує західному читачеві “правильний”, західноцентричний стереотипний образ, який ідеологічно та естетично колонізує Схід (“forces the uninitiated Western reader to accept Orientalist codifications <...> as the true Orient”) [Saïd 1979].

Проте твори Кьоко Морі позбавлені зображення Сходу та Японії як культурно-естетичної “протилежності Заходу”. У них немає і стереотипних та романтизованих образів Японії. Для неї це образ країни її трагічного минулого, який змальовано не тільки крізь призму спогадів дитинства, а й осмислено, з дистанції досвіду філолога-лінгвіста. Дослідники зазначили цю властивість аналітичного підходу письменниці до теми: “Mori’s eye is cold but clear”², що відбивається й на жанровій природі всього тексту.

Деякі дослідники називають окремі розділи книги “вільними есе” (“spare essays”), розуміючи їхню відмінність від формального нарису і за обсягом, і за природою прози³. Інші – зазначають, що твір являє собою “дванадцять розгорнутих автобіографічних замальовок” (“12 plangent, autobiographical sketches”), у яких проступає особистий досвід обох культур⁴. “Збіркою есе” про особисте життя письменниці називає цей твір і дослідниця Донг Ісбістер [Isbister 2008, 2].

Залишається шкодувати, що в таких жанрових визначеннях непомічені нові жанрово-стильові моменти мемуарної прози Кьоко Морі, коли в густому потоці спогадів пережитої трагедії, забарвлених інтимно-ліричною інтонацією, виникають розгорнуті на декілька розділів емоційно нейтральні аналітичні спостереження за Японією, її мовою, культурою, ставленням до жінки, сімейними зв’язками, побутовими традиціями та ритуалами, які нерозривно пов’язані з осягненням власної долі та самогубства матері.

Помітно змінилось і проблемно-тематичне поле творчості К. Морі, як порівняти із книгою “Вода й марення”. Якщо в першій книзі мемуарів хронотоп пам’яті пов’язано з трагедією, яку авторка знову переживає та осмислює, то в цьому творі виявлено “погляд збоку” і на трагедію особистого життя, і на країну дитинства (“the landscape of my childhood”) [Mori 1996, 14]. Але й тут проблемно-тематичне поле книги К. Морі нерозривно пов’язане з прагненням проникнути в мотиви вчинку матері, співвідносить особисту трагедію зі світом суспільних явищ: патріархальний устрій традиційної японської сім’ї, суспільні зобов’язання “берегти обличчя” та чіткі ієрархічні й гендерні межі в мові, яка вирішує, на її погляд, майже все.

Глибоко особистісне осмислення трагедії минулого як головний нерв оповіді її попередніх книг (“Донька Шідзуко”, “Самотня пташка”, “Вода й марення”) стає у “Ввічливій брехні” каталізатором іншого оповідального стилю, домінуванням психолого-аналітичних роздумів про японську культуру, передусім мовних індикаторів соціальної, моральної, побутової неволі, і не тільки жіночої.

У центрі роздумів авторки-оповідачки самоаналіз почуттів до цієї такої “чужої” тепер країни. Проблема насиченість книги визначає особливість композиції. Помітне посилення аналітичного начала, яке разом з історією дитинства залучає величезний пласт суспільної проблематики.

Американська дослідниця Сідоні Сміт у праці “Поетика жіночої автобіографії: граничність та вигадка саморепрезентації” зазначає, що кожна письменниця, створюючи автобіографічний твір, торкається теми гендеру, навіть якщо це не виражено

явно [Smith 1987]. Справді, твори письменниць транскультурної ідентичності найчастіше торкаються проблем гендеру та раси, гендеру й етнічності, культури, класу, а також гендеру та мови. Водночас білінгвальність авторок дає їм змогу поглянути на проблему з різних боків, “through multiple lenses” [Pavlenko 2001, 141].

З цього погляду аналіз творчості К. Морі теж становить окремий інтерес як творчість двомовної письменниці, яка дорослою людиною іммігрувала з Японії до США та досконало оволоділа англійською мовою, здобувши ступінь доктора філософії в галузі письменницької майстерності в Університеті Вісконсін-Мілуокі. Вона аналізує своє нове зріле розуміння японської культури і становище жінки в системі патріархальних цінностей. Але для Кьоко Морі – на жаль, і це випадає з поля зору критиків – людська індивідуальність первинна щодо гендеру та етносу. Тому її критика японської культури (лінгвістичної та соціально-побутової) як ввічливої брехні не є зрадою. Так вона розуміє право людини на свободу вибору мови, країни, долі. Міркуючи про стосунки у власному шлюбі в Америці, письменниця не розділяє позиції на суто жіночу чи чоловічу. Вона замислюється про те, що шлюб, який ґрунтується на жертві, не може існувати: “A future based on his sacrifice was like a bottomless pit I could fall into, never to come up” (“Майбутнє, що ґрунтується на його жертві, було наче бездонна яма, у яку я могла впасти і більше ніколи не вибратися”) [Mori 1999, 102]. І не тільки жертва жінки неприйнятна для Кьоко Морі, а й будь-яка несвобода у стосунках: “If marriage meant sacrifice, mutual or one-sided, I wanted to be alone” (“Якщо шлюб означає жертву, взаємну чи односторонню, я б радше була сама”) [Mori 1999, 102].

Тут треба розуміти, що Кьоко Морі виводить “жіночу” тематику й проблематику на новий рівень усвідомлення свободи жінки на прикладі власного життя зрілої письменниці, яка могла б почуватися “двічі маргіналізованою” і за гендером, і за етносом. Однак, навпаки, Кьоко Морі не відчувається жертвою, вона вільна, успішна жінка-письменниця.

Останнім часом історики й теоретики літератури не без впливу таких письменників, як Кьоко Морі, дедалі частіше піддають перегляду усталені гендерні та етноцентричні стереотипи у вивченні азійсько-американської літератури. У передмові до монографії “Америку азійсько-американської літератури. Гендерна література нації та транснації” Рейчел Лі слушно висуває припущення, що інтерпретація азійсько-американської літератури лише у співвідношенні з політичними поглядами, що ґрунтуються на етнічності, часто обмежує сприйняття оповідей, зосереджуючись тільки на родинних стосунках, еротизмі та гендерних ролях [Lee 1999, viii].

Дослідник азійсько-американської літератури Дзінці Лі у книзі “Міжетнічний довідник з азійсько-американської літератури” (“An Interethnic Companion to Asian American Literature”) зазначає, що роль гендерної політики в азійсько-американській літературі – висвітлити напругу в дисбалансі сили в різноманітних сферах, а також подолати тенденцію до самогетоїзації в нерелексивному формулюванні ідентичності (“self-ghettoising tendencies in nonreflexive articulations of identities”) [Ling 1997, 332].

Книга Морі – своєрідна відповідь, спроба подолати таке бачення через протестну самоідентифікацію в мові як формі опору. Письменниця пояснює свою відмову від самовираження через японську, заявляючи, що рідна мова здається їй такою, що пригнічує її і як жінку, і як людину. Все життя вона пише про Японію тільки мовою іншої культури, створюючи інші, відмінні від материнської культури сценарії почуттів та думок, кидаючи виклик етноцентричним та гендерним стереотипам, стверджуючи, що мова не може бути єдиним маркером ідентичності.

Цій проблемі вибору мови самовираження К. Морі присвячує перший розділ книги “Polite Lies” (“Language”), розглядаючи її ширше, аніж простий вибір засобів

мовлення. Як філологиня, професорка англійської мови та письменницької майстерності, вона аналізує лінгвоментальні й гендерні аспекти культур. К. Морі створює центральний образ “ввічливої брехні”, яка оксюморонно й сумно-іронічно втілює в собі не лише лінгвокультурологічні, соціокультурні, психологічні, а й особистісні спостереження письменниці. Взаємність переходу від інтимно-ліричних спогадів до соціолінгвістичного аналізу особливостей японської мови та культури – важлива риса цієї книги.

Кьоко Морі гостро відчуває скутість за необхідності висловлюватися японською, коли повертається до Японії після багатьох років життя у США. Японська мова здається їй “сталеву сіткою”, у якій ввічливість перешкоджає вільному висловленню думок, особливо в жіночому мовленні: “<...> this politeness is a steel net hauling us into the country where nothing means what it says” (“ця ввічливість – це сталеву сітка, що тягне нас до країни, де сказані слова не мають справжнього значення”) [Mori 1999, 5]. Цей яскравий образ сталеву сітки в порівнянні двох культур є центральним у книзі “Ввічлива брехня”. Авторка аналізує різні ситуації, коли японська мова вимагає від співрозмовників постійного контролю під час вибору ступеня ввічливості, який залежить від віку та соціального становища особи: “Men and women speak different languages: women’s language is much more indirect and formal than men’s. There are words and phrases that women are never supposed to say, even though they are not crude or obscene” (“Чоловіки та жінки розмовляють різними мовами: жіноче мовлення набагато менш пряме та формальне, ніж чоловіче. Є слова, які жінка ніколи не має вживати, навіть якщо вони не є грубими або непристойними”) [Mori 1999, 11]. Аналітичні спостереження тонкої філологині-компаративістки доповнюють об’ємний образ авторки-оповідачки – не тільки героїні дитячих і дорослих спогадів, а й тонкої авторки-аналітикині, яка осмислює з дистанції “західного погляду” тонкощі мовної, ментальної та побутової японської культури.

Так вона описує ситуацію спілкування з братом після смерті їхнього батька: “When my brother called me from Japan in 1993, after our father’s death, and asked me to come to Japan for a week, he never said or hinted at what he wanted me to do once I got there” (“Коли мій брат зателефонував у 1993 році після смерті нашого батька та попросив приїхати до Японії на тиждень, він жодного разу не сказав та не натякнув, що б він хотів, аби я зробила, коли приїду”) [Mori 1999, 6]. К. Морі наводить обмін репліками, які звучали “на діловий лад”, “in a businesslike manner”, і жоден зі співрозмовників не ставив уточнювальних запитань. Аналізуючи цю ситуацію, письменниця зазначає, що в Японії подібний тон розмови не рідкість: “In Japanese, it’s rude to tell people exactly what you need or ask them what they want. The listener is supposed to guess what the speaker wants from almost nonexistent hints” (“Японською було б грубо казати людям, чого саме ти від них хочеш, або питати, чого хочуть вони. Слухач має здогадатися, чого хоче співрозмовник, за натяками, яких майже не існує”) [Mori 1999, 6]. Ще з дитинства її вчили розмовляти так, наче вона “винна у всьому у світі”. У цій іронії – гіркота і протест одночасно.

Не відчуваючи можливості вільного самовираження рідною мовою (“In Japanese I don’t have a voice for speaking my mind”) [Mori 1999, 16], К. Морі обирає мовою свого “голосу” англійську. Про своє навчання у США письменниця згадує як про процес “набуття голосу” – “a process of acquiring a voice”, під час якого вона вчилася не лише говорити, а й писати, й думати англійською так, як це робили її улюблені письменниці Максін Кумін, Анна Секстон та Сильвія Плат. Як зазначає К. Морі у книзі “Ввічлива брехня” та есе “(Auto)biography: Writing for my Silent Mothers”, саме знайомство з творчістю цих письменниць дало їй змогу знайти літературних попередниць, творчі принципи яких вона намагається наслідувати: “They say the almost unsayable by balancing on the edge of saying too much and then pulling

back, only to push their way toward that edge again” (“Вони промовляють майже невимовне, балансуючи на межі того, щоб сказати забагато, а потім відступають і одразу знову підходять до цієї межі”) [Mori 1999, 18]. Виразити словом те, що не промовлено, – так Кьоко Морі, ніби погоджуючись із видатними модерністами, бачить головне завдання справжнього письменника. Сюжетні етюди про японське життя доповнені критико-аналітичними лінгвістичними та літературознавчими спостереженнями, розширюючи жанрові межі мемуарно-автобіографічної оповіді.

Відомо, що після публікації перших власних романів, написаних англійською мовою, Морі відмовилася власноруч перекладати романи для видавництва в Японії. Відповідаючи на запитання, чому вона не пише рідною японською, Кьоко Морі в романі “Ввічлива брехня” дає ухильне пояснення: “No one can write novels in a language she has not spoken every day for more than a decade. But there is another reason I could not possibly have written my novels or poems in Japanese: I was never taught to write in what was my native language” (“Ніхто не може писати романи мовою, якою не розмовляв довше ніж десять років. Але є й інша причина, чому б я не змогла писати романи або вірші японською: мене ніколи не вчили, як писати мовою, яка була для мене рідною”) [Mori 1999, 164].

Це прагнення позбутися рідної мови дослідниця А. Павленко обґрунтовує з погляду психолінгвістики та пов’язує зі ставленням мовця до негативного образу гендеру та дискурсивної практики в рідній мові [Pavlenko 2001, 145]. Справді, для К. Морі це протест проти несвободи мови, у якій саме складна система гендерної диференціації відбиває гнітючий патріархальний устрій суспільства.

У книзі аналізуються моменти, коли письменниця гостро відчуває, що спілкування японською потребує від неї вживання такого типу ввічливого мовлення, яке звучало б “жіночно”, а значить, невпевнено, непрямом, покійно. Тоді Кьоко Морі обирає англійську. Зокрема, у випадку розмови з колегою-японцем вона детально аналізує цю ситуацію, коментуючи різні можливі реакції на японське мовлення з боку колеги-чоловіка. Вона вважає, що відмова від уникнення прямої у висловлюваннях японською мовою призвела б до того, що вона б здалась неосвіченою, нечутливою жінкою, яку ніхто не стане сприймати серйозно, адже це означало б невміння враховувати відносини “вищий – нижчий” при спробі вести бесіду “on an equal footing” [Mori 1999, 11]. Англійська ж, за словами К. Морі, дає їй можливість розмовляти з колегою-чоловіком на рівних: “We are colleagues, meant to be equals. The language I use should not automatically define me as second best” (“Ми колеги, ми маємо бути рівними. Мова, якою я спілкуюсь, не має автоматично ставити мене на друге місце”) [Mori 1999, 11–12]. У цьому словосполученні “second best” (“кращий, але другий”) не тільки відлуння феміністичного дискурсу другої половини ХХ ст., а й особистий виклик і протест. На відміну від японської мови, К. Морі бачить в англійській свою свободу й рівноправність. А відмова від мови материнської культури зовсім не означає забуття найдорожчої людини: її книга завершується словами про матір: “I speak her words though I speak them in another language” [Mori 1999, 258].

Однак у подальшому порівнянні рідної японської мови з англійською Кьоко Морі підмічає спільні риси у вживанні ввічливих виразів як засобу уникнути прямого висловлювання, особливо в ситуаціях, коли потрібно висловити відмову. Отже, більш глибоко пізнаючи особливості японської мови через порівняння її з англійською, зокрема з особливостями вживання непрямих ввічливих висловлювань на Середньому Заході, Морі формулює два правила такого спілкування: ніколи не казати “ні” та завжди використовувати застереження, уникаючи категоричності висловлювання. Однак вона розуміє, що зазначена подібність може виявитись оманливою. Кьоко Морі підкреслює, що неможливо зрозуміти, коли запрошення в Японії є “справжнім”, а коли це лише данина ввічливості, через що можна почуватися

скуто в розмові, побоюючись неправильно трактувати слова співрозмовника та образити його. За словами письменниці, такий ввічливий стиль запрошень у США не вводить її в оману, і вона завжди може їх розрізнити [Морі 1999, 8–10]. Так письменниця, філологиня-білінгвістка зсередини свого життєвого та творчого досвіду через лінгвістичні зіставлення будує своє аналітичне відчуття двох культур. Тонкими й точними штрихами письменниці створює образи, сповнені психологічною та культурологічною конкретністю. Крізь них ясно просвічує впізнавана суб’єктивність авторки книги.

Обираючи не японську, а англійську мовою свого життя й творчості, вона обирає і своє оточення, зокрема й літературну традицію, культурні цінності. Серед її улюблених письменників ще з років дитинства та юності були англійські та американські автори: Дж. Остін, Т. Еліот, Т. Харді, Е. Троллоп. Усі аналітичні роздуми про вибір культури та мови свідчать про те, що К. Морі не абсолютизує культуру по крові, як це робило багато її азійсько-американських сучасників.

Вона належить до тієї традиції письменників, які створювали свої твори на універсальному, позаетнічному ґрунті. Кьоко Морі не переживала бікультурну дилему, помітно відрізняючись від своєї сучасниці М. Кінгстон у її прагненні до гармонійного співіснування двох різних культур.

І якщо герої японсько-американських письменників, як-от, наприклад, герой роману Джона Окади “Хлопець ні-ні” (“No No Boy”, 1957), відмовляються від рідної мови як маргіальної в американському суспільстві (“disempowered language”), то Кьоко Морі як авторка і як нараторка аналізує зовсім інші соціально-культурологічні аспекти японської мови та культури, які принижують будь-кого, хто розмовляє цією мовою на батьківщині чи за кордоном. Її вибір англійської мови – це не відмова від японської як маркера етнокультурної другосортності, це вибір “дому”, де вона може почуватися вільною особистістю.

Ключову концепцію японської мови та японської культури як “ввічливої брехні” та мовчання К. Морі продовжує розкривати далі, зокрема в розділах “Секрети”, “Ритуали”, “Сльози”, “Брехня”. Завдяки погляду “ззовні” на японську культуру К. Морі розуміє, що японський підхід до брехні заради збереження обличчя не означає, що брехати потрібно в будь-якій ситуації: “My Japanese friends and I were not brought up to lie in all occasions. What we received was a very mixed message: lying is all right under some circumstances, and yet honesty is also very important” (“Мене та моїх японських друзів не вчили брехати за кожної можливості. Натомість ми дістали дуже суперечливу настанову: брехати можна за певних обставин, але й чесність також дуже важлива”) [Морі 1999, 229]. Цей образ небрехні, де брехня нейтралізована чесністю, несподівано відкрився їй тільки в Японії одночасно з усвідомленням своєї неяпонськості.

Продовжуючи дослідження спільних та відмінних рис цієї концепції в культурі двох країн, Морі відкриває, що за всіх відмінностей у ставленні до брехні в японському та американському суспільствах “ввічлива брехня”, або “біла брехня” (“white lies”), як її називають американці, спрямована на однаковий результат: врятувати себе та співрозмовника від почуття сорому та зберегти гідність [Морі 1999, 212].

Аналізуючи “ввічливу брехню” як характерну лінгвокультурологічну особливість японської культури, Кьоко Морі спирається на особисту історію протистояння (свою і своєї матері) середовищу. Згадуючи ситуації дитинства та дорослого життя, коли ввічлива брехня усвідомлювалась як поганій, але неминучий вчинок, вона розширює поле своїх аналітичних роздумів, виділяючи концепт *чїммоку* (мовчання) як одну з форм збереження гідності.

У творі “Ввічлива брехня”, на відміну від книги “Вода й марення”, немає відверто негативного ставлення до японського філософського принципу мовчання. Під

час перших тижнів перебування в Японії мовчання інтерізується і стає для К. Морі “полегшенням та захистом” (“Silence was a relief and protection”, “I am protected inside the same silence” [Mori 1996, 46]), що дає їй змогу уникнути небажаних розмов із незнайомцями та позбавляє необхідності пояснювати мету своєї подорожі.

Кьоко Морі називає принцип мовчання основою всіх соціальних та психологічних проблем, які виникають у людини в Японії. Насамперед вона зазначає нездатність японських жінок відкрито виступити проти виявів насильства – від залицянь у громадському транспорті (розглядаючи мастурбацію як “a form of sexual assault” – форму сексуального насильства) до сімейного насильства, – через те що така поведінка засуджується як “неввічлива” та “нежіночна”: “I continue to feel unsafe in Japan because of the way women are embarrassed or pressured into silence” (“Я й далі почувуюся в небезпеці в Японії, через те що жінок змушують відчувати сором або зберігати мовчання” [Mori 1999, 243]. Це погляд вільної від норм патріархального суспільства жінки, яка поділяє західні цінності.

Гендерний дискурс про жіночу соціальну, психологічну і навіть лінгвістичну “вразливість” починає дедалі більш чітко набувати рис проблемного есе. Кьоко Морі виокремлює глибоке культурне коріння “ввічливої брехні” і впевнена, що сама вона була б змушена прийняти такий спосіб поведінки, якщо б залишилась у Японії: “If I lived in Japan, it wouldn’t take me long to accept and practice the polite silence everyone resorts to. That’s what I fear the most – a community of enforced silence, and the ease with which that kind of community can crush most people’s personal courage or assertiveness” (“Якби я жила в Японії, я б швидко прийняла та почала застосовувати ввічливе мовчання, у якому всі ховаються. Це те, що найбільше мене лякає, – суспільство примусового мовчання, а також легкості, з якою таке суспільство може знищити сміливість та впевненість більшості людей”) [Mori 1999, 243]. Тут предметом її аналітичних спостережень стає вже не “естетика мовчання” японської культури, а “мовчання як брехня”, руйнівна для особистості незалежно від гендеру.

Образ “ввічливої брехні”, забарвлений гостротою морального почуття, неоднозначний у романі. У розділі “Ритуали” Кьоко Морі, порівнюючи ритуали поховання в Японії та Америці, визнає, що ритуали, навіть якщо вони здаються фальшивими, сповненими кліше або ознакою поганого смаку (“false, clichéd, or in bad taste”), допомагають пережити горе та є “ввічливою брехнею”, якої ми потребуємо. Однак справжнім дивом авторка називає те, як ритуали допомагають перетворити ввічливу брехню на правду [Mori 1999, 75–76]. Вона продовжує детально аналізувати ситуацію: формальні фрази співчуття порівнює з ритуалами, і тут, за словами письменниці, не йдеться про протиставлення правди та брехні, адже “ввічлива брехня” не є фактичною правдою, а натомість “звертається до більшої правди – правди нашої доброї волі” (“they make an appeal to a larger truth – the truth of our good will”) [Mori 1999, 79]. Такі слова допомагають людям пережити горе, тож ввічлива брехня перетворюється на правду. Тонке художнє відчуття сили слова дає змогу Кьоко Морі побачити та сформулювати й інше значення ритуалу в японській культурі: ритуальні дії допомагають висловити те, що не можна вимовити словом. Зокрема, К. Морі згадує візит на могилу матері разом з тіткою та братом, під час якого вона намагалась дібрати слова, щоб описати свої почуття туги за матір’ю, але врешті-решт не змогла: “In the end, there was no way of saying what I wanted to say to them. All I could do was to walk on, carrying the flowers Akiko and I had chosen. We had named the flowers because we could not name our feelings” (“Зрештою, не було жодного способу висловити те, що я хотіла їм сказати. Все, що я могла, – це йти далі з квітами, які ми обрали з тіткою Акіко. Ми дали назви квітам, бо не могли назвати наші почуття”) [Mori 1999, 81]. Тільки так, вдаючись до прийому іносказання як засобу вираження невимовного, вона може з дистанції теперішнього ретранслювати своє почуття втрати. Пам’ять та емоційність передачі хвилі спогадів,

суб’єктивні образи реальності є важливими рисами внутрішнього простору тексту. Дійсність виявлена через індивідуальну суб’єктивну свідомість, але її сприйняття залежить від різних часових, вікових, психологічних, мовленнєвих пластів представленою Я-минулого (дитинства) та Я-теперішнього (зрілості).

К. Морі попереджає у свої книзі, що буде “писати правду іншим способом” (“to write about truth in a different way”), прагнучи знайти відповіді не тільки на багато питань про свою історію життя в Японії, а й на ті, що резонують у теорії азійсько-американських студій: роль етнічного фактора у творчості письменника, гендер і фемінізм, культура по крові та свобода вибору культури й мови, дім як топос або як позалокальний надетнічний емоційно-духовний стан, первинність людської індивідуальності щодо гендеру й етносу.

Письменниця розглядає та аналізує важливі проблеми японського й американського суспільств із позиції транснаціональної особистості – проблеми вибору мови, місця жінки в японському суспільстві, брехні та мовчання. Мемуарно-автобіографічні твори Кьоко Морі – це синтетичний жанр, у якому художня уява, поєднуючись із життєвими фактами й аналітичними спостереженнями, створює образи Японії минулого і сучасного з дистанції місця й часу, що зафіксовані в почуттях, враженнях, думках та англійській мові ще малодослідженої в науці авторки.

¹ Транскрипція японських імен та прізвищ здійснюється за системою, запропонованою О. О. Коваленком.

² Eder R. Book review / *Memoirs: Confronting a Heritage and Its Painful Past: The Dream of Water: A Memoir by Kyoko Mori* // *Los Angeles Times*. Jan. 5, 1995. URL: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1995-01-05-ls-16376-story.html> (дата звернення: 28.03.2022).

³ Kyoko Mori. *Polite Lies* (Review) // *Kirkus Reviews Issue*. Nov. 1, 1997. URL: <https://www.kirkusreviews.com/book-reviews/kyoko-mori/polite-lies/> (дата звернення: 28.03.2022).

⁴ Kyoko Mori. *Polite Lies* (Review) // *Publishers Weekly*. 1997. URL: <https://www.publisher-sweekly.com/978-0-8050-4079-1> (дата звернення: 28.03.2022).

ЛІТЕРАТУРА

Білянїна Т. С., Ліпїна В. І. “Вода й мари” Кьоко Морі: поетика заголовка // **Закарпатські філологічні студії**. № 8. Т. 1. 2019а.

Білянїна Т. С., Ліпїна В. І. Метаморфози мемуарного жанру в творчості Кьоко Морі // **Кременецькі компаративні студії**. Вип. IX. 2019b.

Березкіна (Ліпїна) В. І. **Становление современной английской прозы**. Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1993.

Brown P., Levinson S. **Politeness: Some universals in language use**. Cambridge, 1987.

Forster E. M. **A Passage to India**. Mariner Books, 1965.

Gudmundsdóttir G. **Borderlines: Autobiography and Fiction in Postmodern Life Writing**. Amsterdam, 2003.

Isbister D. A Transnational Feminist Reading of Kyoko Mori’s *Polite Lies* // **Global Perspectives on Asian American Literature** / Huang Guiyou and Wu Bing (eds). Beijing, 2008.

Lee R. **The Americas of Asian American Literature: Gendered Fictions of Nation and Transnation**. Princeton, NJ, 1999.

Ling Jinqi. Identity Crisis and Gender politics: Reappropriating Asian American Masculinity // **An Interethnic Companion to Asian American Literature** / edited by King-Kok Cheung. New York, 1997.

Mizusawa K. **The Textual Inscription of Self: Place in the Retrospective Childhood**. A thesis submitted in fulfilment of the requirements for the Degree of Masters of Arts in English in the University of Canterbury. University of Canterbury, 2000. URL: https://ir.canterbury.ac.nz/bitstream/handle/10092/11357/mizusawa_thesis.pdf;sequence=1 (дата звернення: 28.03.2022).

Mori K. **The Dream of Water: A Memoir**. New York, 1996.

Mori K. **Polite Lies: On Being a Woman Caught Between Cultures**. New York, 1999.

- Neustadter R. Found in Transition: Japan, Identity and Assimilation in the Memoirs of Mura and Mori // **Japan Studies Association Journal**. Vol. 6. 2008.
- Nwoye O. G. Linguistic politeness and socio-cultural variations of the notion of face // **Journal of Pragmatics**, Vol. 18, Issue 4, 1992. DOI: [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(92\)90092-P](https://doi.org/10.1016/0378-2166(92)90092-P)
- Pavlenko A., Blackledge A., Piller I. and Teutsch-dwyer M. (eds). **Multilingualism, Second Language Learning and Gender**. Berlin, New York, 2001.
- Said E. W. **Orientalism**. New York, 1979.
- Said E. W. **Culture and Imperialism**. London, 1993.
- Scollon R. and Scollon S. W. **Intercultural Communication: A Discourse Approach**. Oxford, 1995.
- Smith S. **A poetics of women's Autobiography. Marginality and the fictions of Self Representation**. Bloomington, 1987.
- Usui M. The Trauma Caused by Mother's Deaths in Virginia Woolf and Kyoko Mori // **Doshisha. Literature**. No. 45, 2002.
- 徳永紀美子. **One Bird** における成長物語を支えるもの // 熊本県立大学文学部紀要. 第7巻、2000.
- 渡辺佳余子. キョウコ・モリの新製品に見られる変容 // 東京成徳短期大学紀要. 2009年、第42号.
- 渡辺佳余子. キョウコ・モリの祖国日本--新移民の立場から // 東京成徳短期大学紀要. 2006年、第39号.
- 野崎京子. アジア系アメリカ文学に描かれたオリエンタル・フェイスと沈黙 // 京都産業大学論集. 外国語と外国文学系列 1991/04/01. 号 18.
- 野崎京子. アジア系アメリカ文学の新展望に向かって: キョウコ・モリと作品 // **Acta humanistica et scientifica Universitatis Sangio Kyotiensis**. Foreign languages and literature series 24. 1997.
- 野崎京子. 強制収容とアイデンティティ・シフト: 日系二世・三世の「日本」と「アメリカ」. 京都, 2007.
- 飯田深雪. 日系アメリカ女流作家の視点から見た異文化としての日本「近代家族の家父長制」: **Kyoko Mori**の『**Shizuko's Daughter**』を中心に. 立教大学ランゲージセンター紀要2001.

REFERENCES

- Bilianina T. S. and Lipina V. I. (2019a), “‘Voda y mary’ K’oko Mori: poetyka zaholovka”, *Zakarpats’ki filolohichni studiyi*, No. 8, Vol. 1, pp. 130–134. (In Ukrainian).
- Bilianina T. S. and Lipina V. I. (2019b), “Metamorfozy memuarneho zhanru v tvorchosti K’oko Mori”, *Kremenets’ki komparatyvni studiyi*, No. IX, pp. 114–122. (In Ukrainian).
- Berezkina (Lipina) V. I. (1993), *Stanovleniye sovremennoy angliyskoy prozy*, Izdatel'stvo DGU. (In Russian).
- Brown P. and Levinson S. (1987), *Politeness: Some universals in language use*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Forster E. M. (1965), *A Passage to India*, Mariner Books.
- Gudmundsdóttir G. (2003), *Borderlines: Autobiography and Fiction in Postmodern Life Writing*, Amsterdam.
- Isbister D. (2008), “A Transnational Feminist Reading of Kyoko Mori's Polite Lies”, in Huang Guiyou and Wu Bing (eds), *Global Perspectives on Asian American Literature*, Foreign Language Teaching and Research Press, Beijing, pp. 276–289.
- Lee R. (1999), *The Americas of Asian American Literature: Gendered Fictions of Nation and Transnation*, Princeton University Press, NJ.
- Ling Jinqi (1997), “Identity Crisis and Gender politics: Reappropriating Asian American Masculinity”, in *An Interethnic Companion to Asian American Literature*, King-Kok Cheung (ed.), Cambridge University Press, New York, pp. 312–337.
- Mizusawa K. (2000), *The Textual Inscription of Self: Place in the Retrospective Childhood*, A thesis submitted in fulfilment of the requirements for the Degree of Masters of Arts in English in the University of Canterbury, University of Canterbury, available at: https://ir.canterbury.ac.nz/bitstream/handle/10092/11357/mizusawa_thesis.pdf;sequence=1 (accessed March 28, 2022).
- Mori K. (1996), *The Dream of Water: A Memoir*, Fawcett Columbine, New York.

- Mori K. (1999), *Polite Lies: On Being a Woman Caught Between Cultures*, Fawcett Books, New York.
- Neustadter R. (2008), “Found in Transition: Japan, Identity and Assimilation in the Memoirs of Mura and Mori”, *Japan Studies Association Journal*, Vol. 6, pp. 81–94.
- Nwoye O. G. (1992), “Linguistic politeness and socio-cultural variations of the notion of face”, *Journal of Pragmatics*, Vol. 18, Issue 4, pp. 309–328. DOI: [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(92\)90092-P](https://doi.org/10.1016/0378-2166(92)90092-P)
- Pavlenko A., Blackledge A., Piller I. and Teutsch-dwyer M. (eds) (2001), *Multilingualism, Second Language Learning and Gender*, Mouton de Grayter, Berlin and New York.
- Said E. W. (1979), *Orientalism*, Vintage Books, New York.
- Said E. W. (1993), *Culture and Imperialism*, Chatto and Windus, London.
- Scollon R. and Scollon S. W. (1995), *Intercultural Communication: A Discourse Approach*, Basil Blackwell, Oxford.
- Smith S. (1987), *A poetics of women's Autobiography. Marginality and the fictions of Self Representation*, Indiana University Press, Bloomington.
- Usui M. (2002), “The Trauma Caused by Mother's Deaths in Virginia Woolf and Kyoko Mori”, *Doshisha. Literature*, No. 45, pp. 59–81.
- Tokunaga Kimiko (2000), “One Bird ni okeru seichō monogatari wo sasaeru mono”, *Kumamoto kenritsu daigaku bungakubu kiyō*, Vol. 7, pp. 1–14. (In Japanese).
- Watanabe Kayoko (2009), “Kyoko Mori no shinseihin ni mirareru hen'yō”, *Tokyō Seitoku tanki daigaku kiyō*, No. 42, pp. 123–134. (In Japanese).
- Watanabe Kayoko (2006), “Kyoko Mori no sokoku Nihon – shin'immin no tachiba kara”, *Tokyō Seitoku tanki daigaku kiyō*, No. 39, pp. 47–55. (In Japanese).
- Nozaki Kyoko (1991), “Ajia kei Amerika bungaku ni egakareta orientaru feisu to chinmoku”, *Kyōto Sangyō daigaku ronshū, Gaikokugo to gaikoku bungaku keirei*, No. 18, pp. 184–199. (In Japanese).
- Nozaki Kyoko (1997), “Ajia kei Amerika bungaku no shintenbō ni mukatte: Kyoko Mori to seihin”, *Acta humanistica et scientifica Universitatis Sangio Kyotensis. Foreign languages and literature series*, No. 24, pp. 172–192. (In Japanese).
- Nozaki Kyoko (2007), *Kyōsei Shūyō to aidentiti shifuto: Nikkei nisei, sansei no “Nihon” to “Amerika”*, Sekaishisōsha, Kyōto. (In Japanese).
- Iida Miyuki (2001), “Nikkei Amerika joryū sakka no shiten kara mita ibunka toshitenō Nihon (kindai kazoku no kafuchōsei): Kyoko Mori no ‘Shizuko's Daughter’ wo chūshin ni”, *Rikkyō daigaku rangēji sentā kiyō*, No. 3, pp. 247–254. (In Japanese).

Т. С. Білянiна, В. І. Ліпiна

“Ввічлива брехня” Кьоко Морі: мова як опір

Статтю присвячено одному з мемуарно-автобіографічних творів сучасної японсько-американської письменниці Кьоко Морі. “Ввічлива брехня” – книга, у якій авторка розглядає та аналізує важливі проблеми японського й американського суспільств із позиції транснаціональної особистості: роль етнічного фактора у творчості письменника, гендер і фемінізм, культура по крові та свобода вибору культури й мови, дiм як топос або як позалокальний надетнічний емоційно-духовний стан, первинність людської індивідуальності щодо гендеру й етносу. Письменниця, яка не почувалася у США маргіналізованою ані за етнічною, ані за гендерною належністю, болісно усвідомлює цю відчуженість у країні дитинства, у Японії.

Водночас Кьоко Морі, на відміну від інших азійсько-американських письменників, уникає як нав'язування стереотипних образів Японії, так і властивої їм тематики виживання і становлення у США, драматичного пошуку ідентичності в новому для них світі. Для неї немає дилеми вибору, немає конфлікту зі старшим поколінням іммігрантів, навпаки, вона аналітично осмислює своє неприйняття власного коріння – японськості, всі аспекти японської культури, у якій вона бачить несвободу.

Кьоко Морі, не відчуваючи можливості вільного самовираження рідною мовою, обирає мовою свого “голосу” англійську. Вона пояснює свій вибір тим, що рідна мова здається їй такою, яка пригнічує її і як жінку, і як людину. К. Морі створює центральний образ “ввічливої брехні”, що втілює в собі не лише лінгвокультурологічні, соціокультурні, психологічні, а й особистісні спостереження письменниці. Аналізуючи “ввічливу брехню” як характерну

лінгвокультурологічну особливість японськості, Кьоко Морі спирається і на історію життя своєї матері. Авторка виокремлює глибоке культурне коріння “ввічливої брехні”, залишаючи простір для неоднозначності цього образу. Гендерний дискурс про жіночу соціальну, психологічну і навіть лінгвістичну “вразливість” набуває рис проблемного есе.

Книга Кьоко Морі пропонує нове бачення проблеми в дискурсі “ввічливості”, який давно триває серед лінгвокультурологів, антропологів та соціологів. Цей твір письменниці – свідчення того, що вона набагато більш обізнана в цьому питанні.

Мемуари Кьоко Морі – це синтетичний жанр, у якому художня уява, поєднуючись із життєвими фактами й аналітичними спостереженнями, створює образи Японії минулого і сучасного з дистанції місця й часу, що зафіксовані в почуттях, враженнях та думках.

Ключові слова: Кьоко Морі, азійсько-американська література, мова як опір, мультикультуралізм, японська культура, японська мова, японсько-американська література

Стаття надійшла до редакції 29.03.2022